

Małgorzata Rek

Duchowieństwo polskie w latach 1939-1945 w zbiorach Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1 (34), 85-100

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAŁGORZATA REK¹

DUCHOWIEŃSTWO POLSKIE W LATACH 1939-1945 W ZBIORACH ZARZĄDU GŁÓWNEGO ŚWIATOWEGO ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ

Na przełomie listopada i grudnia 2011 roku Biblioteka Główna Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie pozyskała niezwykle i unikatowy księgozbiór, pochodzący od Zarządu Głównego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej w Warszawie. Choć na protokole jego przekazania widnieje data konkretnego dnia, każdy, kto pracuje w bibliotece, zdaje sobie oczywiście sprawę, że operacja tego rodzaju nie mogła zostać przeprowadzona w ciągu doby. Przewiezienie i uporządkowanie księgozbioru było tylko pierwszym jej etapem. Następnie konieczne było opracowanie tej kolekcji (wykonane od podstaw z autopsji, jako że nie posiadała ona nawet katalogu), które obecnie jest na ukończeniu.

Sfinalizowanie wszystkich formalności związanych z przekazaniem zbioru ZG ŚZZAK jest jednak dobrą okazją, by zaprezentować go szerszemu gremium. Choć jeszcze przez jakiś czas składające się nań dokumenty nie są udostępnione, warto, by informacja o nich dotarła poza wąskie grono użytkowników Biblioteki UKSW. Zasadniczą ideą przyświecającą zarządowi związku, gdy zdecydował się powierzyć uniwersytetowi swoje zbiory, było bowiem zapewnienie im nie tylko dobrej fachowej opieki, ale też umożliwienie najpełniejszego ich wykorzystania. Ich ulokowanie na wyższej uczelni daje

¹ Biblioteka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

na to szansę, lecz bez informacji i promocji nie wszyscy zainteresowani będą istnienia tej szansy świadomi.

Dlatego pisząca te słowa uznała, że warto – i należy – przedstawić księgozbiór ZG ŚŻŻAK na łamach pisma fachowego. Przyznaje tym samym, że poczytuje sobie za zaszczyt być pierwszą osobą mogącą pracować z przeniesionym w nowe miejsce księgozbiorem. Na tym polega cała radość bycia bibliotekarzem: mieć dostęp i pisać już artykuł o czymś, co czytelnicy będą mogli wziąć do ręki dopiero za jakiś czas. Autorka ma jednak nadzieję, że dzięki tej skromnej publikacji zdoła zachęcić innych (studentów czy pracowników naukowych, może pasjonatów) do pójścia w jej ślady, gdy zgodnie z życzeniem władz ŚŻŻAK gromadzone przez Zarząd Główny zbiory staną się ogólnie dostępne.

Nie wiadomo, na ile prezentowany księgozbiór gromadzony był celowo, a na ile kształtował go przypadek. Część, i to znaczna, pochodzi z darów członków związku, co potwierdzają znaki własnościowe: pieczętki, podpisy, bardzo często dedykacje – w większości samych autorów². Dlatego też trudno mówić o reprezentatywności tego zbioru dla ogółu polskiego piśmiennictwa (nie: piśmiennictwa w Polsce, gdyż w skład kolekcji wchodzi także pewna liczba publikacji emigracyjnych.) Potraktowany on został jako zamknięta całość i tylko w jego obrębie prowadzono badania.

Prezentowanie księgozbioru Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej na podstawie publikacji poświęconych losom polskiego duchowieństwa może się wydawać nieco dziwne. Wybór takiego właśnie motywu jako punktu wyjścia dla analizy kolekcji nie był jednak przypadkowy. Przemawiały za nim przynajmniej trzy powody.

Pierwszym są katolickie tradycje uniwersytetu, które pozwalają zaliczyć jego bibliotekę w poczet bibliotek kościelnych – jest to zatem odwołanie się do najbardziej swoistej dla zbiorów UKSW tematyki.

² Najczęstszym ich adresatem jest naczelnik Szarych Szeregów, hm. Stanisław Broniewski „Orsza”. Sama proveniencja książek składających się na przedstawioną tu kolekcję może okazać się ciekawym przedmiotem badań bibliologa.

Drugim powodem jest istotna rola, jaką Kościół katolicki odgrywał w życiu narodu polskiego w całej jego historii, a więc także w trudnych latach okupacji.

Trzeci powód, może nieco przewrotny, to właśnie fakt, że motyw duchowieństwa nie jest bynajmniej w tej części zbiorów motywem dominującym, ani nawet szczególnie częstym. Autorka nie widzi bowiem potrzeby pisania o tym, że na księgozbiór ZG ŚZZAK składają się w głównej mierze publikacje dotyczące historii najnowszej (przede wszystkim II wojny światowej), Polskiego Państwa Podziemnego, Armii Krajowej. Znacznie bardziej istotne wydaje się jej zwrócenie uwagi czytelników, że zakres tych zbiorów jest szerszy, że mogą one posłużyć jako źródło wiedzy zróżnicowanej, czasem wręcz zaskakującej.

Tytułu artykułu nie należy odczytywać jako „opracowania na temat duchowieństwa”, gdyż byłoby to znaczne nadużycie. W rzeczywistości opracowań poświęconych w całości losom i działalności polskiego Kościoła w czasie II wojny światowej jest niewiele: zaledwie kilka. Podobnie niezbyt licznie są reprezentowane biografie poszczególnych księży. Analizowane publikacje to zazwyczaj prace o zakresie szerszym, tylko w części (czasem naprawdę niewielkiej) poruszające problem życia religijnego, losów polskich duchownych (ich działalności, ale też wyjątkowych prześladowań ze strony okupantów) lub struktur służby duszpasterskiej w polskim wojsku.

Zagadnienia tego typu porusza się często niejako przy okazji innych kwestii i nie są sygnalizowane choćby tytułem rozdziału. Dlatego też autorka zdaje sobie sprawę, że jej praca nie jest kompletna. Starła się jednak uwzględnić wszystkie wydawnictwa, gdzie zagadnieniom duchowieństwa i Kościoła polskiego (niekoniecznie, choć głównie rzymskokatolickiego) poświęcono choćby najkrótszy rozdział lub wydzielony śródtytułem fragment.

1. Kościół polski w okresie II wojny światowej

O sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1939-1945 Józef Garliński pisze: „Podział Polski pomiędzy dwóch zaborców, rozbicie jej struktury państwowej, pozbawienie własnej administracji i narzucenie okupacyjnych rządów, wszystko to nie zmieniło jednak faktu, że w kraju istniał nadal Kościół katolicki, który posiadał tysiąc-

letnią prawie tradycję. Katolicyzm był w Polsce religią większości społeczeństwa. 65% całej ludności ją wyznawało i dlatego uważano ją za religię państwową. Organizacja kościelna była szeroko rozprzeszreniona i zdyscyplinowana, powaga kleru powszechnie uznawana”³.

Prof. Piotr Matusak dodaje: „Niemcy po zajęciu Polski w Kościele rzymskokatolickim widziały dwa zespolone ściśle ze sobą czynniki – religijny i patriotyczny. Wynikało to z pobudek ideologicznych NSDAP i faktu, że Kościół stanowił na ziemiach polskich ostoję polskości oraz ważny czynnik aktywności politycznej w odróżnieniu od III Rzeszy. Dlatego wobec Kościoła i duchowieństwa (traktowanego jako część warstwy kierowniczej, mającej istotny wpływ na świadomość patriotyczną) okupant zajął wybitnie wrogie stanowisko. Istotnie duży odsetek katolików w stosunku do Polaków innych wyznań, znaczenie polityczne Kościoła w życiu narodu polskiego, religijność we wszystkich warstwach społeczeństwa i przywiązanie do Kościoła sprawiły, że wpływ duchowieństwa na szerokie masy był bardzo duży. (...) Niemcy zdawali sobie z tego dokładnie sprawę i dlatego postanowili zaraz po opanowaniu Polski stłumić w zarodku możliwość ewentualnego zorganizowania przeciwnej im działalności. (...) Stosunek Niemców do Kościoła i duchowieństwa polskiego miał także swoje głębsze podłoże ideologiczne. NSDAP także w Rzeszy uważała walkę z religią za jeden z głównych punktów swego programu”⁴.

Owa walka przybierała różne natężenie w zależności od okresu i obszaru. Wielowiekowe oddziaływanie Kościoła katolickiego, kształtowanie i podtrzymywanie świadomości narodowej Polaków „wpływało niewątpliwie na hitlerowski program likwidacji polskiej organizacji kościelnej i duchowieństwa polskiego, wraz z resztą inteligencji polskiej, na tych terenach, które przeznaczone były do całkowitej germanizacji. Natomiast na obszarze Generalnego Gubernatorstwa polityka hitlerowska zmierzała do przeobrażenia organizacji wyznaniowych – o ile okazałoby się to możliwe – w posłuszne narzędzie realizacji celów politycznych z zastosowaniem w razie oporu

³ J. Garliński, *Polska w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2009, s. 62.

⁴ P. Matusak, *Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939-1945*, Siedlce 1997, s. 31.

tych samych metod eksterminacji, co na terenach wcielonych do Rzeszy”⁵.

Represje miały na celu zarówno fizyczne wyniszczenie kleru, jak i rozbięcie instytucji kościelnych. Wśród tych pierwszych były masowe aresztowania, osadzanie duchownych w więzieniach i obozach, gdzie często spotykały ich najcięższe szykany, upokorzenia i okrucieństwo, wreszcie tortury i śmierć.

Z działań skierowanych przeciwko Kościołowi jako instytucji należy wspomnieć zamykanie świątyń i kaplic⁶, likwidację zakonów, stowarzyszeń religijnych i organizacji charytatywnych. Zamykano prowadzone przez Kościół szkoły i seminaria duchowne, co uniemożliwiało kształcenie przyszłych księży. Ograniczano liczbę świąt oraz czas odprawiania nabożeństw (np. tylko do określonych godzin w niedziele), niszczone tablice pamiątkowe, przydrożne figury, kapliczki i krzyże, nieraz wykorzystując do tego samych Polaków. Zakazywano obchodzenia świąt narodowych i poruszania treści patriotycznych podczas kazań (co groziło kapłanowi natychmiastowym aresztowaniem), a nawet wykonywania niektórych pieśni religijnych: przede wszystkim *Boże, coś Polskę*, ale też *Serdeczna Matko* (ze względu na podobną linię melodyczną).

Na wiele sposobów utrudniano też lub wręcz uniemożliwiano księżom wykonywanie ich zwykłej pracy duszpasterskiej. Ograniczenia mogły dotyczyć nawet udzielania sakramentów świętych, jak choćby spowiedź wyłącznie w języku niemieckim czy brak przepustek dla kapłanów, którzy chcieliby udać się do konającego po godzinie policyjnej.

Sytuacja Kościoła katolickiego na ziemiach wschodnich, które znalazły się pod okupacją sowiecką, kształtowała się nieco odmiennie ze względu na różnice religijne (w Rosji wyznaniem dominującym było prawosławie, natomiast „katolicyzm był tolerowany, ale uważany za herezję”⁷) oraz kulturowe.

⁵ W. Bartoszewski, *Na drodze do niepodległości*, Paryż 1987, s. 320.

⁶ Niektóre z nich były prócz tego niszczone, bezczeszczone lub wykorzystywane do innych celów, np. jako pomieszczenia gospodarcze czy magazyny.

⁷ J. Garliński, *dz. cyt.*, s. 66.

Dr Leon Popek pisze: „W ponad 600-letnich dziejach obecności Kościoła rzymskokatolickiego na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej odegrał on doniosłą rolę nie tylko religijną, ale również narodotwórczą i społeczno-kulturalną. W czasie braku państwowości polskiej Kościół rzymskokatolicki (...) był jedyną instytucją integrującą społeczeństwo polskie. (...) To, że większość Polaków nie ztratila poczucia świadomości narodowej, nie uległa rusyfikacji, było olbrzymią zasługą duchowieństwa katolickiego”⁸.

Tak więc wprawdzie „sowieckie rządy, głoszące ateizm i bezbożnictwo, musiały być związane z walką z (każdą) religią”⁹, jednak katolicyzm jako synonim polskości w sposób podwójny stał się celem prześladowań.

W książce *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji* Longin Tomaszewski cytuje wspomnienie ks. Stefana Dzierżka SJ o aresztowaniu przez gestapo w marcu 1942 roku dwudziestu dwóch wileńskich jezuitów: „Odbyło się to aresztowanie w ramach szerszej akcji skierowanej przeciw wszystkim zakonom męskim i żeńskim na terenie Wilna. Niemcy doszli do przekonania, że klasztory są ostoją dla polskiego społeczeństwa przez swą działalność religijną i patriotyczną. I na chlubę ówczesnych placówek zakonnych trzeba przyznać, że rozeznanie mieli trafne”¹⁰.

Stwierdzenie to z powodzeniem można rozciągnąć na cały obszar państwa polskiego. Nie ogranicza się ono jedynie do członków zgromadzeń zakonnych.

Historyk Jerzy Eisler pisze: „Kościół rzymskokatolicki w Polsce, zawsze silnie związany ze społeczeństwem, podzielał jego losy również w czasie wojny. Kościół starał się wykorzystywać wszystkie możliwości zarówno jawnego, jak i tajnego działania. Obejmowało ono udział środowisk kościelnych w życiu Polski Podziemnej, przede wszystkim przez pełnienie funkcji duszpasterskich oraz współpracę

⁸ L. Popek, *Diecezja łucka w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej (1918-1944)*, w: *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918-1997. Materiały z międzynarodowej sesji naukowej zorganizowanej w Lublinie w dniach 9-10 grudnia 1997 r.*, oprac. L. Popek, Lublin 1999, s. 23.

⁹ J. Garliński, *dz. cyt.*, s. 67.

¹⁰ L. Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939-1945*, Warszawa 2001, s. 298.

z władzami i instytucjami Państwa Podziemnego w jego wysiłkach ratowania bytu i przyszłości narodu. (...) W konspiracji duchowni pełnili najczęściej funkcje kapelanów, w każdym większym oddziale partyzanckim był kapelan. (...) Były też inne przykłady działań duchownych”¹¹. Prowadzili oni akcje tajnego nauczania – nie tylko w zakresie szkolnictwa ogólnego, ale nawet wojskowego. Wobec zamykania przez władze okupacyjne seminariów w podziemiu kształcono także i wyświęcano księży. Ponadto Kościół prowadził – również zabronioną – szeroką działalność charytatywną.

Wyjątkowo duże ryzyko niosła ze sobą pomoc udzielana ludności żydowskiej, jednak i na tym polu przedstawiciele polskiego duchowieństwa położyli niemałe zasługi. Nie tylko ukrywano Żydów (wiele dzieci udało się uratować od śmierci dzięki ich umieszczeniu w prowadzonych przez zgromadzenia zakonne sierocińcach), ale też udzielano im chrztu i pomagano zdobyć fałszywe dokumenty.

Szczególną rolę pełnili księża powołani na funkcję kapelana wojskowego. Jeden z nich, ks. Julian Humeński SJ, wspomina: „Wielu z nich spędziło z żołnierzami podziemnego państwa całe lata w oddziałach leśnych, dzieląc ich twarde życie obozowe i ciągłe niebezpieczeństwo. Byli przede wszystkim ich duszpasterzami, ale niejedni, gdy zaszła potrzeba, brał udział w akcji z bronią w ręku. Nie kryli się przed wrogiem. Pełnili niejednokrotnie bardzo odpowiedzialne i niebezpieczne funkcje w całej hierarchii podziemnego wojska od samych jego szczytów po drobne oddziały leśne. Zakładali i prowadzili tzw. skrzynki kontaktowe, pełnili rolę łączników, wywiadowców i zaopatrzeniowców, wydawali i kolportowali tajne biuletyny informacyjne”¹².

Antoni Stańko dodaje: „Do zadań księży kapelanów, obok normalnych usług duszpasterskich, należało również dawanie ślubów ukrywającym się żołnierzom Podziemia, chrzczenie ich dzieci, grzebanie i ewidencjonowanie poległych żołnierzy AK, branie udziału

¹¹ *By czas nie zatarł i niepamięć*, oprac. M. Piotrowicz, Katowice 2009, s. 56.

¹² *Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej*, pod red. J. Humeńskiego, Warszawa 1984, s. 5.

w partyzanckich akcjach zbrojnych, (...) byli również sanitariuszami, niosąc pomoc rannym żołnierzom na polach walki”¹³.

„Do obowiązków księży kapelanów należało również przyjmowanie przysięgi od żołnierzy podziemia”¹⁴.

Kościół rzymskokatolicki nie był jedynym działającym przed rokiem 1939 na terenie państwa polskiego. Nie tylko on stanowił cel represji, choć stosunek okupantów do przedstawicieli różnych odłamów chrześcijaństwa był nieco odmienny¹⁵. Ale też nie tylko w Kościele rzymskokatolickim znaleźli się duchowni, którzy służyli Bogu i ojczyźnie czy to jako kapelani podziemnego wojska, czy to w innej formie. Byli oni jednak mniej liczni, a przez to i trudniej znaleźć informacje na temat ich posługi.

2. Analiza wybranej części zbiorów ZG ŚZŻAK

Jakkolwiek doniosła była rola polskiego Kościoła w czasie wojny i jakkolwiek wielka jego ofiara, to opracowań na ten temat nie ma – jak już wspomniano – wiele. W badanych zbiorach udało się znaleźć zaledwie sześćdziesiąt dwa takie tytuły, przy czym – jak również była o tym mowa – tylko nieliczne pozycje są w całości poświęcone duchowieństwu. Przy osiemdziesięciu jeden woluminach (niektóre publikacje się dublują) daje to zaledwie 3,6 proc. książek w kolekcji.

Niemal równe dwie trzecie analizowanych pozycji dotyczy problemu Kościoła i osób duchownych jedynie w części, i to nieraz naprawdę skromnej. Czasem jest to rozdział w opracowaniu na temat przebiegu działań wojennych na danym terenie, czasem jedynie krótka notatka o kapelanach związanych z omawianym oddziałem Armii Krajowej w poświęconej mu monografii. Po odliczeniu całościowych biografii poszczególnych księży (osiem tytułów), pozostaje zaledwie trzynaście (a więc 21 proc. zbioru) publikacji na temat duchowieństwa jako takiego.

¹³ A. Stańko, *Gdzie Karpat progi... Armia Krajowa w powiecie dębickim*, Warszawa 1990, s. 134.

¹⁴ L. Tomaszewski, *dz. cyt.*, s. 280.

¹⁵ Osobną sprawą jest kwestia wyznania mojżeszowego, również obecnego w przedwojennej Polsce, gdyż losy polskich rabinów były wynikiem nie tyle walki okupantów z religią w ogóle, ile bezwzględnej eksterminacji całego narodu żydowskiego.

Warto natomiast nadmienić, że niemal połowa (w sumie 44 proc.) zawiera wspomnienia bądź też w całości się z nich składa. Bardzo często są to relacje samych księży albo siostr zakonnych na temat ich posługi w czasie okupacji, co czyni te niezbyt liczne źródła jeszcze ciekawszymi.

Ponad połowa (54 proc.) analizowanych książek dotyczy szeroko pojętej działalności Kościoła. Kolejne 21 proc. – stosunku władz okupacyjnych do niego i jego przedstawicieli oraz stosowanych przeciw nim represji. W ogólnej liczbie sześćdziesięciu dwóch tytułów znalazło się także siedem będących zapisem cierpień polskiego kleru w więzieniach i obozach koncentracyjnych.

Ze względu na dominującą rolę Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce jest rzeczą naturalną, że przeważająca część (trzy czwarte) opracowań dotyczy tego właśnie wyznania. W około jednej piątej uwzględniono wojenne losy przedstawicieli różnych religii. Tylko trzy tytuły (biografie) są poświęcone wyłącznie kapłanom obrządku greckokatolickiego.

Podobna liczba, bo 26 proc. i 24 proc. (a więc w praktyce odpowiednio szesnaście i piętnaście publikacji) przedstawia działalność pojedynczych osób i konkretnych organizacji (jak harcerstwo albo dany oddział wojskowy). Najczęściej jednak (42 proc.) można spotkać omówienia działalności ludzi związanych z danym obszarem (niekoniecznie zrzeszonych w jakikolwiek sposób w ramach zgromadzenia zakonnego czy instytucji). Są to zwykle monografie miast czy regionów, w których jeden z rozdziałów poświęcono losom Kościoła i życiu religijnemu mieszkańców.

Zdecydowana większość opracowań (ponad dwie trzecie) dotyczy wyłącznie lat 1939-1945, dalsze zaś 18 proc. – głównie tego okresu. Wskazuje to wyraźnie na profil całego księgozbioru.

Najstarsza z publikacji, w których znalazły się fragmenty na temat polskiego duchowieństwa, została wydana w roku 1967¹⁶ (są to wspomnienia żołnierza z czasów okupacji, gdzie życie religijne jest tylko jednym z wątków pobocznych). Dalszych pięć pozycji pochodzi z lat siedemdziesiątych. Analiza dat wydania poszczególnych książek pokazuje, że od roku 1979 motyw wojennych losów Kościoła w Polsce pojawia się dosyć regularnie. W zbiorach ZG ŚŻŻAK znalazło się

¹⁶ J. Pawlak, *Pięć lat w szeregach armii podziemnej*, Warszawa 1967.

aż dwadzieścia tytułów z lat 1981-1989, co stanowi prawie jedną trzecią ich omawianej części. Z lat dziewięćdziesiątych pochodzi mniej, bo tylko 21 proc. wydawnictw. Przeszło jedna trzecia ukazała się w przedziale czasowym lat 2000-2010¹⁷.

Trudno przy tym wskazać jakiegokolwiek wydawnictwo, które w wyraźny sposób przodowałoby w liczbie publikacji z omawianego zakresu. Widać raczej duże zróżnicowanie. Spośród analizowanych książek najczęściej ukazało się w Instytucie Wydawniczym Pax: osiem tytułów. Inne oficyny reprezentowane są przez co najwyżej trzy pozycje.

3. Wykaz publikacji dotyczących duchowieństwa w okresie II wojny światowej

1. Bartoszewski Władysław, *Na drodze do niepodległości*, Paryż 1987, ss. 565.
2. Białous Tadeusz, Sobolewski Janusz, *Ks. Józef Radwański. Trudności człowieka hartują*, Rajgród 2009, ss. 179.
3. Borzobohaty Wojciech, „Jodła”. *Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939-1945*, Warszawa 1983, ss. 466.
4. Broniewski Stanisław, *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*, Warszawa 1983, ss. 367.
5. *By czas nie zatarł i niepamięć*, oprac. M. Piotrowicz, Katowice 2009, ss. 306.
6. *Człowiek niezwyklej miary*, pod red. M. Plaskacz, A. Rastawieckiej, W. Wojdeckiego, Warszawa 1984, ss. 190.
7. Czugajewski Ryszard, *Umiłował do końca. Ks. Józef Stanek ps. „Rudy”, pallotyn, kapelan Armii Krajowej na Czerniakowskim Przyczółku*, Ząbki 1990, ss. 153.
8. Dunin-Wąsowicz Krzysztof, *Warszawa w latach 1939-1945*, Warszawa 1984, ss. 407.
9. *Działalność władz okupacyjnych na terytorium Rzeczypospolitej w okresie 1 IX 1939 – 1 XI 1940. Raport z archiwum politycznego prof. Stanisława Kota*, oprac. J. Gmitruk, Warszawa 1999, ss. 263.

¹⁷ Rok 2010 jest tu datą graniczną, zamykającą okres gromadzenia zbiorów przez Zarząd Główny SZŻAK.

10. Garliński Józef, *Polska w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2009, ss. 338.
11. Golik Dawid, *Osądź mnie, Boże... Ks. Władysław Gurgacz, kapelan Polski Podziemnej*, Kraków 2009, ss. 99.
12. Gościńska Alicja, Kamiński Ryszard, *Laski w czasie okupacji 1939-1945*, Warszawa 1987, ss. 175.
13. Hałagida Igor, „Szpieg Watykanu”. *Kapłan greckokatolicki ks. Bazyle Hrynyk (1896-1977)*, Warszawa 2008, ss. 647.
14. Hillebrandt Bogdan, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce 1939-1945*, Warszawa 1973, ss. 446.
15. „Jeleniowcy”. *Wspomnienia żołnierzy Pułku AK „Jeleń”*, oprac. W. Kielanowski, Warszawa 1989, ss. 327.
16. Juskiewicz Ryszard, *Czas cierpień, walki i bohaterstwa. Powiat przasnyski w latach 1939-1945*, Przasnysz 1993, ss. 255.
17. *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, pod red. W.J. Wysockiego, Warszawa 2001, ss. 976.
18. Kister Anna Grażyna, *Komenda Okręgu Lublin Armii Krajowej w 1944 roku*, Warszawa 2000, ss. 195.
19. Komański Henryk, Siekierka Szczepan, *Ludobójstwo dokonane na duchownych obrządku łacińskiego przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i Ukraińską Powstańczą Armie (UPA) na Kresach Południowo-Wschodnich II RP oraz zniszczenia obiektów sakralnych rzymskokatolickich 1939-1947*, Wrocław 2008, ss. 607.
20. *Koszmar. Wspomnienia, relacje, dokumenty*, oprac. Z. Gertner, Mława 2003, ss. 376.
21. Krasucki Stanisław, *Duszpasterstwo w Powstaniu Warszawskim 1944 na tle narodowej służby Kościoła w przekazie pokoleń*, Bydgoszcz 1999, ss. 246.
22. „Kto w takich czasach Żydów przechowuje?...”. *Polacy niosący pomoc ludności żydowskiej w okresie okupacji niemieckiej*, pod red. A. Namysł, Warszawa 2009, ss. 284.
23. *Ludność cywilna w powstaniu warszawskim*, t. 1: *Pamiętniki, relacje, zeznania*, cz. 1, oprac. M.M. Drozdowski i in., Warszawa 1974, ss. 710.
24. *Ludność cywilna w powstaniu warszawskim*, t. 3: *Prasa, druki ulotne i inne publikacje powstańcze*, Warszawa 1974, ss. 576.

25. Machowska Maria, *Virtuti na habitach*, Warszawa 2005, ss. 160.
26. Madaj Karol, Żuławnik Małgorzata, *Proboszcz getta*, Warszawa 2010, ss. 184.
27. Majdański Kazimierz, „*Będziecie moimi świadkami...*”, Szczecin 1987, ss. 212.
28. Matusak Piotr, *Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939-1945*, Siedlce 1997, ss. 562.
29. Ney-Krwawicz Marek, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939-1945*, Warszawa 1990, ss. 521.
30. *Niepiękny wiek XX*, pod red. J. Eislera, Warszawa 2010, ss. 704.
31. *Okrutna przestroga*, oprac. J. Dębski, L. Popek, Lublin 1977, ss. 428.
32. Pawlak Józef, *Pięć lat w szeregach armii podziemnej*, Warszawa 1967, ss. 199.
33. Podlewski Stanisław, *Rapsodia żoliborska*, t. 1-2, Warszawa 1979, ss. 598.
34. Podlewski Stanisław, *Wierni Bogu i Ojczyźnie. Duchowieństwo katolickie w walce o niepodległość Polski w II wojnie światowej*, Warszawa 1985, ss. 499.
35. *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918-1997. Materiały z międzynarodowej sesji naukowej zorganizowanej w Lublinie w dniach 9-10 grudnia 1997 r.*, oprac. L. Popek, Lublin 1999, ss. 211.
36. *Polacy ratujący Żydów w czasie Zagłady. Przywracanie pamięci*, pod red. M.D. Krajewskiej, Warszawa 2008, ss. 153.
37. *Polskie Państwo Podziemne na Wołyniu w latach 1939-1944*, pod red. M. Sawczuka, L. Popka, Sandomierz 2006, ss. 192.
38. *Ponury, Nurt, ich żołnierze. Świętokrzyskie zgrupowania partyzanckie Armii Krajowej 1943-1945*, pod red. Z. Witebskiego, Warszawa 1988, ss. 127.
39. *Prawda, pamięć, sprawiedliwość. Posłannictwo księdza Zdzisława J. Peszkowskiego*, oprac. T. Jaros, Pruszków 2009, ss. 150.
40. Prus Edward, *Władysław świętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1865-1944)*, Warszawa 1985, ss. 335.
41. *Przywracanie pamięci. Polakom ratującym Żydów w czasie zagłady*, pod red. J. Halbersztata, Warszawa 2007, ss. 121.
42. Serwański Edward, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1970, ss. 563.

43. Sierant Piotr, *Działalność służb pułkowych w 2. Pułku Piechoty Legionów Armii Krajowej w zarysie*, Lublin 2002, ss. 121.
44. Sierant Piotr, *By czas nie zaćmił... Prace historyczne*, Lublin 2004, ss. 339.
45. Skotnicki Mieczysław, *Bitwa o Tyczyn*, Tyczyn – Rzeszów 2004, ss. 99.
46. Sowiński Tadeusz, *Jedwabna konspiracja. Ośrodek Milanówek „Mielizna” w strukturach Obwodu Błonie „Bażant” Armii Krajowej*, Warszawa 1988, ss. 197.
47. Stańko Antoni, *Gdzie Karpat progi... Armia Krajowa w powiecie dębickim*, Warszawa 1990, ss. 420.
48. *Śląsk chciał być polski. Wspomnienia młodzieży śląskiej z lat okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, oprac. M. Mitera-Dobrowolska, Katowice 1984, ss. 343.
49. *Świadectwa powstania warszawskiego 1944*, oprac. P. Brożyna, T. Tomczyszyn-Wiśniewska, Warszawa 1988, ss. 466.
50. Świdzki Henryk, *Okupacja i konspiracja w Obwodzie AK Grójec-„Głuszec” w latach 1939-1945*, Warszawa 1989, ss. 300.
51. Tomaszewski Longin, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939-1945*, Warszawa 2001, ss. 762.
52. Tomkiewicz Monika, *Zbrodnia w Ponarach 1941-1944*, Warszawa 2008, ss. 443.
53. *Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej*, pod red. J. Humeńskiego, Warszawa 1984, ss. 516.
54. Urban Wincenty, *Droga krzyżowa Archidiecezji Lwowskiej w latach II wojny światowej 1939-1945*, Wrocław 1983, ss. 139.
55. *Walka mieszkańców Ożarowa i okolic z okupantem w latach 1939-1945*, pod red. Z. Złotnickiego, Ożarów 2006, ss. 294.
56. Wanat Leon, *Za murami Pawiaka*, Warszawa 1985, ss. 514.
57. Witkowski Antoni, *Nieukarana zbrodnia*, Warszawa 1995, ss. 207.
58. Wolanski Zofia, Wolanski Mieczysław (1992), *They Did Not Fight in Vain. Memoirs of Ex-Soldiers of the Resistance Army in Poland Living in Australia*, Brighton 1992, ss. 344.
59. „*Wstaliśmy i ku Polsce szli...*”. *Wojenne losy drohiczyniaków*, oprac. B. Mioduszevska, Drohiczyn 1997, ss. 332.
60. Wyszyński Stefan, *Kamienie wołać będą. Dla upamiętnienia 50. rocznicy Powstania Warszawskiego*, Warszawa 1994, ss. 127.

61. *Za to groziła śmierć. Polacy z pomocą Żydom w czasie okupacji*, pod red. W. Smólskiego, Warszawa 1981, ss. 325.
62. Zabiello Eugeniusz, *Berezwecz. W służbie Boga i w mocy demonów*, Bydgoszcz 2000, ss. 124.

Jak już wspomniano na innym miejscu, znajdujące się w powyższym wykazie sześćdziesiąt dwie pozycje to jedynie 3,6 proc. książek wchodzących w skład kolekcji przekazanej Bibliotece UKSW przez warszawski Zarząd Główny Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. A zawiera ona nie tylko książki, lecz także czasopisma i broszury – niektóre unikatowe, trudno lub może w ogóle niedostępne w innych bibliotekach.

Przedstawiony w tym artykule wycinek księgozbioru to tylko przykład tego, co można w nim znaleźć. Próba ukazania go przez pryzmat motywu, który nie jest ani najliczniej reprezentowany, ani najbardziej oczywisty, ma stanowić zachętę i wyzwanie do bliższego zapoznania się z nim i może do wykorzystania w badaniach w jakimś równie nieoczywistym kierunku.

JOANNA WRÓBEL¹

INFORMACJA O KSIĄŻCE W TRADYCYJNYCH I CYFROWYCH ZASOBACH BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH

Książnice kościelne w ramach swojej działalności upowszechniają informacje o książce, udostępniają bogate i zróżnicowane księgozbiory oraz starają się sprostać potrzebom czytelniczym współczesnego człowieka przez tworzenie zasobów zdigitalizowanych. Autorka pragnie przybliżyć charakterystykę i typologię bibliotek kościelnych oraz opisać działalność i efekty wdrożeń prowadzonych przez Federację Bibliotek Kościelnych FIDES. Istotnym aspektem jest tu także charakterystyka gromadzonych w bibliotekach zasobów, łącznie z tradycyjnym i cyfrowym sposobem udostępniania ich użytkownikom.

Zbigniew Żmigrodzki wyróżnia biblioteki kościelne jako instytucje związane z Kościołami różnych wyznań i na przykładzie Kościoła katolickiego wymienia biblioteki: parafialne, klasztorne, kapitulne i diecezjalne². *Encyklopedia katolicka* określa je jako „w sensie ścisłym – biblioteki będące własnością Kościoła katolickiego i innych chrześcijańskich ugrupowań wyznaniowych; w sensie szerszym – biblioteki utrzymywane przez państwo, związki lub instytucje społeczne dla kształcenia duchowieństwa i podnoszenia kultury religijnej w społeczeństwie”³. *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa*

¹ Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej, Zakład Czytelnictwa.

² *Bibliotekarstwo*, pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 1998, s. 16.

³ L. Grzebień, *Biblioteki kościelne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, pod red. F. Gryglewicz, R. Łukaszczyka, Z. Sułkowskiego, Lublin 1985, kol. 497.

polskiego również definiuje je w ujęciu węższym, jako „księgozbiory będące własnością Kościoła katolickiego albo innych chrześcijańskich ugrupowań religijnych lub związane z instytucjami, które są przejawem ich działalności (kształcenie duchowieństwa, działalność duszpasterska i misyjna)”; oraz w ujęciu szerszym – jako „wszelkie biblioteki, których głównym zadaniem jest pogłębienie świadomości religijnej wyznawców religii chrześcijańskiej”⁴. Powyższe rozważania wskazują dwa wyróżniki biblioteki kościelnej: 1) jest własnością Kościoła katolickiego lub innych ugrupowań chrześcijańskich; 2) pełni funkcję szerzenia wiedzy i kultury religijnej w społeczeństwie⁵. Obie encyklopedie wymieniają wiele typów bibliotek kościelnych: *Encyklopedia katolicka* – papieskie, katedralne lub kapitulne, kolegiackie, dekanalne, parafialne, klasztorne, seminaryjne, kolegiów i akademii zakonnych, uniwersytetów i instytutów katolickich; *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego* – wyższych katolickich szkół akademickich, kapitulne i diecezjalne, diecezjalnych seminariów duchownych, zakonnych instytutów i seminariów duchownych, klasztorne zgromadzeń męskich i żeńskich, parafialne oraz kościołów niekatolickich.

Mnogość nazw ma swoje źródło w historii powstawania księgozbiorów katolickich. Niektóre z nich funkcjonują do dzisiaj, ale większość uległa rozproszению lub zniszczeniu na skutek wojen, sekularyzacji dóbr kościelnych czy rewolucji. Biblioteki katedralne zakładano przy katedrach, gdzie służyły szkołom kształcącym kler diecezjalny. Gdy w IX i X wieku powołano do życia kapituły, biblioteki przybierały nazwę kapitulnych. Szkoły dla duchowieństwa były prowadzone także przez kapituły kolegiackie lub kościoły parafialne, dlatego też tworzono na ich użytek biblioteki kolegiackie i parafialne z bogatymi księgozbiorami teologicznymi. W dużych miastach z czasem zaczęto udostępniać je czytelnikom świeckim. Niektóre biblioteki parafialne straciły swój zamknięty charakter, stając się bazą bibliotek miejskich (powszechnych) lub szkolnych. Szesnastowieczna reformacja wpro-

⁴ *Biblioteki kościelne*, w: *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, pod red. K. Głombiowskiego, B. Świdarskiego, H. Więckowskiej, Wrocław 1976, s. 61.

⁵ A. Piechota, *Najcenniejsze zbiory biblioteki parafialnej św. Wojciecha w Mikołowie*, w: *Dokąd zmierzamy? Książka i jej czytelnik*, pod red. R. Gazińskiego, Szczecin 2008, s. 66-67.